

POZITYVIZMO ATSPINDŽIAI EVALDO NEKRAŠO POLITIKOS TEORIJOJE*

Mindaugas Stoškus

Vilniaus universiteto
Filosofijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (+370 5) 266 7617
El. paštas: mindaugas.stoskus@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojama pozityvizmo įtaka Evaldo Nekrašo politikos teorijai. Bandoma nustatyti, ar mąstytojo darbuose, skirtuose politikos teorijai, galima rasti pozityvizmui būdingų nuostatų. Teigiama, kad Nekrašo santykis su pozityvizmu nėra vienareikšmis. Viena vertus, mąstytojui priimtina pozityvistams būdinga faktų ir vertybių atskyra, antimetafizinė nuostata, empiriškai orientuoto mokslinio žinojimo sureikšminimas, todėl konstatuojama, kad Nekrašo politikos teorijai pozityvizmas padarė didelę įtaką. Kita vertus, profesorius atmeta pozityvistinį gamtos ir socialinių mokslų vienovės principą ir, regis, nepitaria pozityvizmo nuostatai, kad filosofija turi būti grynai mokslinė. Pamatinų pozityvizmo ir modernių gamtos mokslų principų išskyrimas liudija, kad Nekrašo teorizavimas neišsitenka vien pozityvistinės filosofijos rėmuose, nors ir yra akivaizdžiai jos paveiktas.

Pagrindiniai žodžiai: Nekrašas, pozityvizmas, politinė filosofija, politikos teorija

Profesorius Evaldas Nekrašas yra neabejotinai vienas iš geriausių pozityvizmo filosofijos žinovų net tik Lietuvoje, bet, galima drąsiai teigti, ir už jos ribų. Pozityvistinės filosofijos tyrinėjimai, trukę ne vieną dešimtį metų, 2010 metais buvo vainikuoti fundamentalia šios filosofijos srovės istorijai skirta monografija *Pozityvus protas: jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*. Po pusmečio kalbėdamas apie savo naują knygą viename vaizdo įrašė profesorius pusiau juokais, pusiau rimtai užsiminė, kad paskutinį knygos skyrių

(ar, tiksliau tariant, epilogą) buvo svarstęs pavadinti „Ar aš esu pozityvistas?“ Šis klausimas knygos autoriui kilo dėl to, jog tik parašęs monografiją suprato, kad tyrinėdamas pozityvizmą pats buvo užėmęs „galbūt truputį pozityvistinę poziciją“. Į šį sau užduotą klausimą (ypač kalbėdamas apie savo akademinę veiklą socialinių mokslų srityje) profesorius atsako: „nesu jokių būdu toks grynas pozityvistas“, – ir kartu priduria, jog dirbdamas Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute pastebėjo šiame institute pozityvistinę dvasią vyraujant daug labiau, negu ji yra būdinga pačiam mąstytojui. Ir visgi baigdamas šio klausimo svarstymą Nekrašas konstatuoja: „koks yra mano paties atsakymas į šiuos klausimus, tai tikrai aš šiuo momentu iki

* Straipsnis parengtas remiantis pranešimu, skaitytu akademiko prof. habil. dr. Evaldo Nekrašo 70-mečiui skirtoje mokslinėje konferencijoje „Filosofija, mokslas, politika“, vykusioje Vilniuje 2015 m. gegužės 29 dieną.

galo nežinau...“ Pamėginti atsakyti į šį klausimą ir įvertinti visą gausią Nekrašo kūrybą viename straipsnyje būtų tiesiog neįmanoma. To ir nebus siekiama. Šiame straipsnyje bandoma atlikti kur kas kuklesnį darbą – patyrinėti Nekrašo darbus, skirtus politikos teorijai, ir pažiūrėti, ar juose yra remiamasi vienokiomis ar kitokiomis pozityvistinėmis nuostatomis.

Politinė teorija čia analizuojama neatsiktinai. 1992 metais Nekrašas pradėjo dirbti Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute. 1994 metais išleido nedidelę knygą *Legislature and the Executive in Foreign Policy Making*. Šios dvi datos profesoriaus intelektualinėje biografijoje žymi naujo akademinės veiklos etapo pradžią. Dirbdamas TSPMI (nuo 2003 metų vadovavo Tarptautinių santykių katedrai) Nekrašas paskelbė daugiau kaip 20 straipsnių, kuriuose analizuojamos tarptautinių santykių problemos. Politinės filosofijos problemų analizei straipsnių paskelbta šiek tiek mažiau. Beveik visi jie buvo įtraukti į antrąją knygos *Pozityvus protas* dalį. Taigi, didžioji dalis Evaldo Nekrašo straipsnių, pasirodžiusių dirbant TSPMI, yra susiję su politikos teorija (ją suprantant ir kaip politikos mokslo dalį, ir kaip filosofijos šaką). Nemažai straipsnių, skirtų politikos ar bendrai socialinės filosofijos problemoms, glaudžiai susiję su pozityvistine filosofija, tiksliau tariant, juose analizuojamas pozityvizmo poveikis, įtaka tam tikroms politinėms ar socialinėms teorijoms, politinių procesų tyrimų metodologijoms („Pozityvizmas ir marksizmas“, „Pozityvizmo ir postpozityvizmo ginčas socialiniuose moksluose“, „The Positive Mind and Law“). Kituose straipsniuose (pvz., „Iš ko kyla žmogaus teisės?“) analizuojamos politinės filosofijos problemos.

Nekrašo politinės teorijos ir pozityvizmo santykis nėra vienareikšmis ir lengvai apibrėžiamas. Profesoriaus vadinti tikru pozityvistu neleidžia ne tik jo paties išsakyta abejonė dėl jam būdingos „pozityvistinės dvasios“. *Pozityvaus proto* pratarinėje teigiama: „Pozityvizmas yra daugiau kaip du šimtmečius egzistavusi filosofijos srovė, įglaudavusi skirtingą formą įvairiose epochose, bet plėtota remiantis tomis pačiomis pamatinėmis nuostatomis. Jų laikėsi tokie skirtingi mąstytojai kaip Davidas Hume’as, Jeanas le Rond d’Alambertas, Auguste’as Comte’as, Johnas Stuartas Millis, Ernstas Machas, Moritzas Schlickas, Rudolfas Carnapas, Hansas Reichenbachas ir Alfredas Ayeris“ (Nekrašas 2010 a: 10). Galima drąsiai teigti, jog visiškai nuoseklus tikras pozityvistas tokio teiginio suformuluoti negalėtų dėl vienos paprastos priežasties. Kalbėjimas apie pozityvizmo pamatinę nuostatą neišvengiamai išveda už pozityvistinės filosofijos ribų į tam tikrą „teorinį lauką“, kuriame pozityvistai patys sau uždraudė rodytis. Nėra labai svarbu, kaip tas laukas bus įvardytas, ar pozityvistų taip nemėgstamais žodžiais *metafizika, ontologija*, ar kaip nors kitaip. Tačiau akivaizdu, jog tie pamatiniai skirtingų filosofų mąstymą grindžiantys principai tikrai nėra moksliniai (moderniaja šio žodžio prasme: empiriškai patikrinami, vertybiškai neutralūs faktiniai arba loginiai teiginiai). Nekrašas išskiria septynis pagrindinius pozityvizmo principus: „Pirmiausia – šiai filosofijai būdinga radikaliai antimetafizinė nuostata. Antra, ji siekia sukurti mokslinę filosofiją. Trečia, jai būdingas požiūris į mokslinį žinojimą kaip vienintelį tikrą ir patikimą žinojimą. Ketvirta, įsitikinimas, kad vienintelės tikros, t. y. mokslinės, žinios remiasi patyrimu – stebėjimu ir eksperimentu. Penkta, mokslinio

žinojimo, ypač gamtamokslinio ir socialinio žinojimo, vienovės nuostata. Šešta, griežta faktų ir vertybių atskyra, iš kurios plaukia mokslinio žinojimo vertybinio neutralumo tezė. Ir septinta, įsitikinimas, kad mokslinis žinojimas, pats vertybiškai neutralus, yra pamatinis socialinės pažangos veiksnys“ (Nekrašas 2010 a: 15). Išskirti šiuos pamatinius principus yra labai nepozityvistiška, nes, pirma, tai daroma peržengiant pozityvistams nubrėžtas (tiksliau, jų pačių sau nubrėžtas) tyrinėjimo ribas, antra, išskiriant šiuos principus kartu nurodoma, kad visa ši mokslinė filosofija stovi ant visiškai nemokslinių pamatų – vertybių, lūkesčių, išankstinių niekaip empiriškai nepatikrintų ir nepatikinamų nuostatų bei įsitikinimų. Šie principai yra nuoroda į tuos nemokslinius (labiau vertybinius ar metafizinius) pozityvizmo pamatus, apie kuriuos vengia kalbėti (ne tik kalbėti, bet apskritai apie juos mąstyti) patys pozityvistai ir iš esmės neleidžia to daryti kitiems (tai darančių samprotavimus pozityvistai iš karto laiko moksline, pažintine prasme beprasmyiais). Todėl vien jau šių pamatinių principų paieška ir įvardijimas neleidžia Nekrašo be išlygų vadinti tikru pozityvistu.

Tačiau konstatuoti, kad Nekrašas nėra pozityvistas, taip pat negalima, nes daugelyje darbų, skirtų politinei teorijai, profesorius remiasi būtent tomis pamatinėmis pozityvistams būdingomis nuostatomis, kurias pats ir išskyrė. Knygos *Legislature and the Executive in Foreign Policy Making* įžangoje mąstytojas išsakė susirūpinimą, kad kokybiškai valstybių užsienio politikos lyginamajai analizei atlikti stinga nusistovėjusių patikimų teorinių pamatų. Todėl, Nekrašo teigimu, „buvo būtina didžiąją dalį argumentų pagrįsti ne nusistovėjusiomis teorinėmis tiesomis, o labiau empiriniais

stebėjimais ir interviu medžiaga“ (Nekrašas 1994: 7). Tokia empirinė metodologinė orientacija labai artima šeštojo praėjusio amžiaus dešimtmečio biheivoristinio judėjimo (pozityvistiškai angažuoto) politikos moksle atstovų mintims apie būtinybę politikos mokslininkams labiau remtis empiriniais duomenimis ir būti mažiau priklausomiems nuo „didžiųjų knygų“ – teorinių politinės filosofijos veikalų. Šiuo atžvilgiu būtų galima teigti, jog Nekrašui priimtinas ketvirtas principas, kuriuo remiasi pozityvizmas.

Tačiau ir šiuo atžvilgiu nėra visiškai aišku dėl Nekrašo politinės teorijos ir pozityvistinės filosofijos sąsajų. Profesorius yra teigęs, jog būtent tarptautinių santykių teorijos politikos moksle yra ypač paveiktos pozityvizmo (Nekrašas 1999: 7). Daugiausia dėmesio Nekrašas ir skyrė tarptautinių santykių problemoms, todėl būtų galima daryti išvadą, jog profesorius neišvengiamai turėjo perimti pozityvistinius disciplinos principus. Visgi daugelyje straipsnių, skirtų tarptautiniams santykiams, perdėto pozityvistinio angažuotumo nėra. Dominuoja visiškai korektiškas analitiškumas. Galbūt tiesiog Nekrašui atrodo, kad politikos moksle pozityvizmo visiškai pakanka, todėl nekeliami jokių papildomų tikslų pagrįsti ar paskatinti tam tikrų pozityvistinių nuostatų perkėlimą į šį mokslą. Netgi būtų galima teigti, kad radikalus pozityvistinių nuostatų perkėlimas į politikos mokslą Nekrašui nebūtų priimtinas. Kalbėdamas apie pozityvizmo poveikį kitiems mokslams, jis teigė, jog „biheivorizmas buvo perdėm radikali pozityvizmo forma, atsiradusi psichologijoje remiantis tomis Macho idėjomis, kurios skatino apsiriboti tyrimo objektų aprašymu ir vengti analogijų“ (Nekrašas 2010 a: 372). Šias įžvalgas susiejant su biheivorizmo

įtaka politikos mokslui, Nekrašo pozicija siekio politikos mokslą priartinti prie grynai empirinių mokslų atžvilgiu taip pat turėtų būti neigiama.

Nekrašui nėra priimtina pozityvistų puoselėta gamtos ir socialinių mokslų vienovės idėja (penktas principas). Pasak profesoriaus, „nuostatos, kad šių [socialinių ir humanitarinių – A. S.] mokslų rezultatai ir jų autoriai turėtų būti vertinami remiantis tais pačiais kriterijais, kaip ir gamtos mokslų, jokių būdu nederėtų priimti kaip savaime suprantamos. Gamtos mokslų atstovai [daugybė pozityvistų, beje, taip pat – A. S.] dažnai žiūri į kitus mokslus per fizikos, chemijos ar biologijos prizmę. Toks požiūris psichologiškai yra paaiškinamas, bet, filosofo ar mokslo istoriko akimis žiūrint, jis toli gražu nėra nei akivaizdus, nei natūralus“ (Nekrašas 1999: 7). Čia pat yra paaiškinama, kodėl tokio sutapatavimo reikėtų vengti: „Daug (nors ir ne visi) humanitarinių ir socialinių mokslų nagrinėjamų klausimų skiriasi nuo gamtos mokslų nagrinėjamų klausimų kad ir tuo, jog juose dažnai susiduriame su vertinimais ir normomis. [...] humanitarinių bei socialinių mokslų reikšmė daug kuo skiriasi nuo gamtos mokslų reikšmės. Ji ne tiek, o gal ir visai ne techninė ar technologinė, bet daugiau kritinė ir vertybinė“ (Nekrašas 1999: 7–8). Tačiau šių takoskyrų nubrėžimas Nekrašui netrukdo kartu teigti, jog „netgi vertybes ir subjektyvias žmonių nuomones galima tirti ir pozityvistiniais metodais“ (Jakniūnaitė, Nekrašas 2010: 38). Tiesa, šią savo poziciją knygoje *Pozityvus protas* profesorius išdėsto kiek nuosaučiau, teigdamas, kad žmonių vertybes ir nuomones „galima tirti remiantis statistiniais, perdėm pozityviais, metodais“ (Nekrašas 2010 a: 383). Atrodo, jog šios profesoriaus mintys sunkiai tarpusavyje

suderinamos. Jei vertybės ir subjektyvios nuostatos yra lengvai įveikiamas riešutėlis pozityvistiniams mokslams, tuomet gamtos ir socialinių mokslų vienovės reikalavimas tampa visiškai pagrįstas. O šiam reikalavimui profesorius akivaizdžiai nepritaria. Kad šis nepritarimas taptų racionaliai pagrįstas, reikėtų įvardyti, kur humanitariniuose ir socialiniuose moksluose pozityvistiniai metodai „neveikia“. Tačiau to Nekrašas taip pat nepadaro. Profesorius neatkreipia dėmesio į tai, kad labai dažnai tokio pobūdžio žmonių vertybių tyrimų, net jeigu jie atliekami laikantis pagrindinių socialinių mokslų metodologinių kanonų, rezultatai būna labai abejotini. Argi ne dėl to tokį vertybių tyrinėjimą griežtai kritikuoja Arūnas Sverdiolas savo knygoje *Apie pamėklinę būtį* teigdamas, kad „tikrosios asmens vertybės yra tos, kurios iš tikrųjų motyvuoja jo mąstyseną ir veikseną, o ne tos, už kurias jis pasisako klausiamas“ (Sverdiolas 2006: 142). Nepritariantiems socialinių ir gamtos mokslų vienovės principui akivaizdu, kad vertybės pozityvistiškai angažuotiems statistiniams tyrimams tampa nepasiekiamos. Todėl, jei Nekrašas teigia, kad vertybėms tirti pozityvistiniai metodai vis dėlto tinka, iš karto kyla klausimas, kodėl reikia daryti bent kiek rimtesnę skirtį tarp socialinių, humanitarinių ir gamtos mokslų. Tuomet metodas turėtų būti universalus.

Straipsnyje „Iš kur kyla žmogaus teisės“ itin aiškiai atsiskleidžia pozityvistinė Nekrašo faktų ir vertybių perskyros nuostata. Straipsnyje siekiama pagrįsti žmogaus teisių universalumą kartu „neapeliuojant į tokią neaiškią ir įtartina sąvoką kaip žmogaus prigimtis“ (Nekrašas 2000: 11). Žmogaus prigimties sąvokos analizės siekiama išvengti, nes jos svarstymas teisė būtinai susieja su morale. Tuo metu Nekra-

šui labiau priimtina teisiniam pozityvizmui būdinga nuostata, kad privalu aiškiai skirti tai, kas egzistuoja, nuo to, kas galėtų ar turėtų egzistuoti. Todėl svarstymą apie teisės ir moralės ryšius profesorius apibendrina teigdamas, kad „moralė ir teisė turi būti rūpestingai ir nuosekliai atribojamos“ (ten pat: 10). Tačiau toks rūpestingas teisės ir moralės atribojimas neišvengiamai verčia kelti klausimą, kuo remiantis teisės normos apskritai yra kuriamos. Kitaip tariant, iš ko kyla įstatymai? Ar žmonių moralinės nuostatos (didžiąja dalimi) jas kuriant nedalyvauja? Klausimai, kam apskritai reikalinga teisė, kokie turėtų būti įstatymai ir t. t., neišvengiamai veda už teisės ribų ir verčia užimti vienokią ar kitokią vertybinę poziciją. Todėl galima teigti, kad toks rūpestingas ir nuoseklus teisės ir moralės atribojimas yra iš principo neįmanomas. Jis gali būti įgyvendintas tik labai siaurai – kai kalbama apie būtinybę žmonėms paklusti nustatytiems įstatymams nepriklausomai nuo vienokios ar kitokios tų žmonių vertybių sistemos. Tačiau kuo remiantis įstatymai yra kuriami, tobulinami arba panaikinami, jei ne būtent vienokiomis ar kitokiomis vertybinėmis nuostatomis? Šių klausimų profesorius straipsnyje nekelia.

Siekdamas pagrįsti žmogaus teises be nuorodos į žmogaus prigimtį Nekrašas pasiūlo pozityvios moralės sąvoką. Pozityvi moralė, pasak mąstytojo, yra gerokai aiškesnė sąvoka negu žmogaus prigimtis. Ją neva galima tyrinėti empiriškai ir ji laikui bėgant kinta. Teigdamas, kad žmonės turi tik tas teises, kurias pripažįsta visuomenė, profesorius iš esmės grįžta prie Thomas'o Hobbeso nuostatos, jog teisė, įstatymai, teisingumas yra grynai sutartiniai dalykai. Tačiau remiantis šiuo požiūriu tampa neįmanoma kalbėti apie

tokių teisių visuotinumą. O žmogaus teisių samprata tokio visuotinumą neabejotinai reikalauja. Nekrašo įsitikinimu, žmogaus teisių kildinimas iš visuomenės sutarimo nebūtinai verčia formuluoti išvadą, kad skirtingose visuomenėse žmonės turi skirtingas teises. Bandydamas pagrįsti žmogaus teisių universalumą profesorius teigia, jog „plačiausia bendrija, pripažįstanti, kad žmogus turi (bent jau) teisę į gyvybę, laisvę ir nuosavybę, sutampa su žmonija“ (Nekrašas 2000: 13). Ginčydamas straipsnyje pristatomą Samuelio Huntingtono požiūrį, kad žmogaus teisių idėja yra grynai vakarietiška (čia profesorius visiškai teisus, tačiau tai nenaikina šios idėjos lokalios kilmės – ji tiesiog ne vakarietiška, o europietiška), Nekrašas tvirtina, kad žmogaus teisių idėja yra neatsiejama nuo bet kokios, ne tik europietiškos ar vakarietiškos, modernizacijos. Ar tai reiškia, kad žmogaus teisių idėja yra žmogaus (ar žmonijos) proto raidos neišvengiama pasekmė? Pirminis šios idėjos metafiziškumas ar teologiškumas čia gali būti laikomi tais papildomais „ramentais“, kurie buvo būtini nepakankamai moderniam (pozityviam) žmonijos protui ir kurie tampa nebereikalingi pasiekus pozityvią (pozityvios moralės) pakopą: „kai dabar svarstome klausimą, kodėl reikia gerbti žmogaus teises, jau galime remtis šiuo empiriniu faktu [kad žmogaus teisių idėja įsitvirtino mūsų sąmonėje – M. S.]. Jis mums leidžia atsiskyti tų religinių ir metafizinių koncepcijų, kurios kadaise taip glaudžiai buvo siejamos su žmogaus teisių koncepcija“ (ten pat: 12). Taigi, kad būtų išvengta miglotos žmogaus prigimties sampratos, profesorius tenka formuluoti teiginį, kad žmogaus teisės turi būti kildinamos iš plačiausios bendrijos – žmonijos – sutarimo ir šių teisių pripažinimo. Kitaip tariant, „žmonės turi šias teises ne

kaip tam tikros, šiek ar tiek lokalinės, bendrijos nariai, o kaip pasaulio piliečiai“ (ten pat: 13). Žinoma, čia galima kelti klausimą, ar „žmonijos“ ir „pasaulio piliečių“ sąvokos yra mažiau neaiškios ir įtartinos už „prigimties“ sąvoką. Atrodo, kad jų pagrindas yra labiau vertybinis nei faktinis (kažin ar kur pasaulyje rastume pasaulio piliečio pasą turintį žmogų). Teisiniams pozityvistams tai neturėtų labai patikti: šios sąvokos akivaizdžiai pažeidžia faktų ir vertybių atskyros principą, kuriuo remiantis buvo reikalauta rūpestingo ir nuoseklaus teisės ir moralės atribojimo. Tik bėda ta, kad be vertybiškai orientuotų sąvokų universalių žmogaus teisių tikriausiai apskritai neįmanoma pagrįsti.

Nekrašo straipsnis „Pozityvizmas ir marksizmas“ kiek netikėtai skirtas šių filosofijos krypčių panašumų analizei. Netikėtai, nes iš tiesų, kaip ir teigia profesorius, jas dažniau linkstama vadinti priešingomis ir nesutaikomomis. Ši analizė išryškina keletą reikšmingų moderniosios politinės filosofijos ir pozityvizmo sąsajų. Pasak Nekrašo, abu judėjimai nuo pat atsiradimo buvo priešiški metafizikai ir abu pretendavo į mokslškumą (Nekrašas 2008: 158). Dar galima pridurti, jog abiejų judėjimų atstovai jautė atlieką tam tikrą naujos, pažangios socialinės tvarkos kūrimo misiją. Žinoma, šias kryptis nuo pat susiformavimo ne tik daug kas vienijo, bet ir skyrė, tačiau, kaip pastebi Nekrašas, net XX amžiuje daug loginių pozityvistų Karlo Marxo teiginius buvo linkę traktuoti kaip turinčius faktinį turinį, t. y. mokslinius (ten pat: 160). Tačiau kritinės teorijos atstovai labiau buvo linkę pozityvizmą kritikuoti, o ne ieškoti su jais sąsajų. Atrodo, jog pristatydamas Jürgeno Habermaso kritines nuostatas pozityvizmo atžvilgiu (svarbiausias ankstyvojo pozityvizmo tikslas Habermasui atrodė esąs

mokslo pažintinio monopolio pseudomokslinė propaganda) ir tam tikras pozityvizmo ir marksizmo sąsajas profesorius netikėtai išryškino dar vieną itin svarbią pozityvizmą ir marksizmą siejančią giją. Ji, beje, kartu leidžia nesunkiai identifikuoti pozityvizmo ir liberalizmo sąsajas (gaila, kad Nekrašas niekur detaliau neaptarė pozityvizmo ir liberalizmo santykio; iš trumpos užuominos: „Millio daug blaivesnis liberalizmas buvo alternatyva Comte'o politinei doktrinai“ (ten pat: 159) ir iš bandymo racionaliai pagrįsti universalias žmogaus teises galima susidaryti įspūdį, kad būtent liberalizmas profesoriui yra priimtinausia politinė ideologija). Griežtas antimetafiziškumas, radikalus tradicijos atmetimas, pretenzijos į mokslškumą būdinga tiek liberalams, tiek marksistams, tiek pozityvistams. Šie trys aspektai, beje, liudija itin radikalų ideologinį angažuotumą, besireiškiantį siekiu įgyti ir išlaikyti tikrovės apibrėžimo (ir tuomet, žinoma, jos valdymo) monopolį. Šis siekis liberalams ir marksistams (ir apskritai socialistams) akivaizdžiai būdingas. Tačiau kaip paaiškinti pozityvistų poziciją? Atrodo, jog šiuo aspektu pozityvizmo principai galėtų būti visai lengvai suderinti tiek su liberaliais (pavyzdžiui, Johno Stuardo Millio ir kitų liberalių pozityvistų – Moritzo Schlicko, Karlo Raimundo Poperio idėjos), tiek marksistiniais (Comto, loginių pozityvistų Otto Neuratho, Rudolfo Carnapo, Hanso Reichenbacho nuostatos). Žinoma, šį teiginį galima ir apversti – tiek marksizmas, tiek liberalizmas gali puikiai perimti ir sau priderinti vienus ar kitus pozityvizmo principus.

Apie tai, kad esminiai liberalizmo principai gali būti lengvai konvertuojami į marksizmo principus (ir atvirkščiai), kalba Algirdas Degutis naujoje savo knygoje *Kaip*

galima liberalizmo tironija. Šias ideologijas sieja ta pati modernybės scientistinė metafizika, kuria, beje remiasi ir pozityvizmas (Degutis 2014: 215). Scientistinė metafizika paradoksali, nes ji pretenduoja būti „antimetafiziška“. Visa modernybė ir postmodernybė (įskaitant gamtos ir socialinius mokslus, įvairiausias moderniąsias ir šiuolaikines filosofijos kryptis) yra vienaip ar kitaip nuo šios scientizmo antimetafizikos metafizikos priklausoma. Į tai atkreipia dėmesį ir Nekrašas, savo straipsnyje „Filosofija ir XVII a. mokslo revoliucija“ kalbėdamas apie modernių gamtos mokslų prielaidas, kuriomis remdamiesi būtent pozityvistai vėliau aktyviausiai bandė filosofiją paversti tikru mokslu: „naujosios fizikos prielaidas, pavyzdžiui, požiūrį į pasaulį kaip mechaninę sistemą, kaip *machina mundi*, kuriuo remiasi visa klasikinė gamtotyra, galima traktuoti kaip metafizinę doktriną. Tačiau XVII amžiaus mokslinės revoliucijos dalyviai taip nemano, nes jie šį požiūrį mano esant ne mechanikos taikymo tyrinėjant gamtą *prielaida*, o mokslinių tyrimų *rezultatu*“ (Nekrašas 2006: 100). Ši profesoriaus mintis labai tiksliai paaiškina ir neigiamą pozityvistų nusistatymą metafizikos atžvilgiu: jie tiesiog nemano, kad patys remiasi metafizinėmis nuostatomis. Todėl Nekrašo teiginys, kad „griežtai kalbant, pozityvizmas neturi savo ontologijos“ (Nekrašas 2010 b: 81), gali būti traktuojamas ne kaip faktinis, o labiau kaip vertybinis, pačių pozityvistų tikėjimą savo nuostatų antimetafiziskumu išreiškiantis teiginys. Atrodo, šiame pozityvistų nesugebėjime išvėlgti pačių pamatinių jų mąstymą steigiančių principų ir slypi visas pozityvizmo prieštaravimas: siūlydami aiškiai skirti faktus nuo vertybių, visą tikrovę tyrinėti iš neutralaus stebėtojo pozicijų, pozityvistai patys painioja faktinius ir vertybinius tei-

ginius, tiksliau tariant, jie savo vertybinius teiginius traktuoja kaip faktinius. Juk apskritai patys pamatiniai principai ir negali būti niekas kitas kaip vertybiniai, faktais nepagrindžiami teiginiai. Būtent jais ir yra vėliau grindžiami visi faktai. Ši yda būdinga ne tik pozityvistams. Grįžtant prie politinės filosofijos tenka konstatuoti, kad ji lygiai taip pat būdinga ir liberalams, ir marksistams. Vieni kitus aršiai kritikuodami šių ideologijų šalininkai nepastebi juos vienijančio bendro modernybės pasaulėvaizdžio. Priklausydami nuo šio pasaulėvaizdžio ir nesugebėdami jo reflektuoti jie tampa ideologizuoto moderniojo mąstymo įkaitais.

Išvados

Aiškiai ir vienareikšmiškai atsakyti į paties Nekrašo sau užduotą klausimą, ar jis yra pozityvistas, nėra paprasta. Viena vertus, profesoriui, kaip ir pozityvistams, aiškiai būdinga antimetafizinė nuostata, griežta faktų ir vertybių atskyra. Atrodo, kad mąstytojas yra linkęs pritarti pozityvizmo principui, skelbiančiam, jog mokslinis žinojimas yra pamatinis socialinės pažangos veiksnys. Sunku tiksliai pasakyti, ar Nekrašas tik mokslinį žinojimą, kuris remiasi patyrimu, laiko vieninteliu patikimu ir tikru žinojimu. Šiaip ar taip, akivaizdu, jog profesorius remiasi ne viena pozityvizmui būdinga nuostata. Kita vertus, Nekrašas akivaizdžiai nepritaria pozityvistinei socialinių ir gamtos mokslų vienovės nuostatai ir vargu ar palaiko idėją, kad filosofija turėtų būti tik mokslinė. Be to, kalbėdamas apie tam tikras modernybei būdingas metafizines nuostatas ir pamatinius pozityvistinės filosofijos principus profesorius aiškiai parodo, kad jis, skirtingai nei daugelis pozityvistų, sugeba reflektuoti visą pozityvizmą kaip atskirą filosofijos kryptį ir peržengti pozityvistinio mąstymo ribas.

LITERATŪRA

Jakniūnaitė, D.; Nekrašas, E., 2010. Kaip tirti tarptautinius santykius konstruktyvistiškai: filosofinių prielaidų ir teorinių nuostatų analizė. *Politologija* 3(59): 29–58.

Degutis, A., 2014. *Kaip galima liberalizmo tironija*. Vilnius: Naujoji Romuva.

Nekrašas, E., 1994. *Legislature and the Executive in Foreign Policy Making*. Vilnius: Bitas Publishers.

Nekrašas, E., 1999. Humanitarinių ir socialinių mokslų specifika. *Kultūros barai* 1: 6–8.

Nekrašas, E., 2000. Iš ko kyla žmogaus teisės? *Problemos* 58: 9–14.

Nekrašas, E., 2006. Filosofija ir XVII a. mokslo revoliucija. *Problemos* 70: 96–104.

Nekrašas, E., 2008. Pozityvizmas ir marksizmas. *Problemos* 73: 155–166.

Nekrašas, E., 2010 a. *Pozityvus protas: jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Nekrašas, E., 2010 b. Pozityvizmo ir postpozityvizmo ginčas socialiniuose moksluose. *Politologija* 1 (57): 76–97.

Sverdiolas, A., 2006. *Apie pamėklinę būtį: ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

REFLECTIONS OF POSITIVISM IN THE POLITICAL THEORY OF EVALDAS NEKRAŠAS

Mindaugas Stoškus

Abstract. The aim of this article is to discuss the influence of positivism on political theory of Evaldas Nekrašas. The relation between Nekrašas' political theory and positivism is ambiguous. On the one hand, the philosopher accepts a positivist distinction between facts and values as well as the anti-metaphysical attitude and the claim that only scientific knowledge based on empirical facts is exact and real. All these allow to state that political theory of Nekrašas was strongly influenced by positivism. On the other hand, the philosopher does not accept a positivist unity between knowledge acquired in natural and social sciences. Nekrašas reveals basic premises of positivism and modern natural sciences, therefore his philosophy crosses the boundaries of positivism.

Keywords: positivism, political philosophy, political theory, Evaldas Nekrašas

Įteikta 2015 m. birželio 15 d.